

GORCSA OSZKÁR PHD

gorcsa6@gmail.com

történész, tanársegéd

(SZTE-BTK Modernkori Magyar Történeti Tanszék)

Az „albán golgota”: hadifogság és balkáni „halálmars”

„The Albanian Golgotha”: Captivity and Balkan „Death March”

ABSTRACT

By the end of 1915, as a consequence of the successful multi-front offensive of the Central Powers, Serbia was on the verge of collapse. Despite avoiding the enemy's constant attempts of encirclement, the Serbs had to give up a large part of their country. The only hope of salvation for the beleaguered Serbian army was to break through the enemy front, but the Central Powers prevented all endeavours to do so. The last hope of resistance for the Serbian army was lost in the Battle of Kosovo at the end of November 1915. Nevertheless, instead of capitulating, the Serbian army retreated into the mountains of Montenegro and Albania, in compliance with Chief of General Staff Radomir Putnik's order of 25. November, with the aim of reaching the Adriatic and joining the Allies. The Serbian historiography calls this event the „*Albanian Golgotha*”. The Serbian army also brought with it a large number of Austro-Hungarian POWs, who endured many hardships during the march. Many of them were decimated by the death march, and their fate was not significantly alleviated by the transfer to the island of Asinara.

In our study, we examine the overall condition of the Serbian army, the circumstances of the withdrawal as well as the path of the death march. Regarding the latter, we believe that a detailed description of the ordeal of the Austro-Hungarian POWs is essential, considering that the Serbian historiography barely mentions the violent deportation of the POWs, although it is estimated that among the prisoners who took part in the „forgotten death march” only 7.000–8.000 ended up returning home.

KEYWORDS

Central Powers, Austria–Hungary, POWs, World War I, 1915, Albanian Golgotha, death march, Kosovo, Asinara

DOI 10.14232/belv.2025.2.3

<https://doi.org/10.14232/belv.2025.2.3>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article:

Gorcsa Oszkár (2025): Az „albán golgota”: hadifogság és balkáni „halálmars”. *Belvedere Meridionale* vol. 37. no. 2. pp 37-56.

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

BEVEZETÉS

Az 1915-ös háborús év a néhány hónappal korábban érzékeny veszteségeket szenvedő szerb hadsereg számára tragikus eredményeket tartogatott. Az ország hadereje a központi hatalmak többfrontos támadásának következményeképpen folyamatos hátrálásra kényszerült. *Radomir Putnik* vezérkari főnök utasításainak köszönhetően a szerb hadsereg ugyan sikeresen meghiúsította az ellenség bekerítési kísérleteit, szövetségesei támogatása hiányában a kialakult helyzeten fordítani már nem tudott. November végére a koszovói medencébe szorult szerb haderő vereséget szenvedett, s a nehéz helyzetből való kitörésre már nem maradt ereje. Az ország így válaszút elé érkezett: kapitulálni, vagy a szövetségeseikkel való találkozás reményében folytatni a visszavonulást az Adriai-tengerig. Mivel a politikai vezetés úgy gondolta, hogy a hadsereg fegyverletételével a szerb állam is elveszne, az utóbbi elképzelés győzedelmeskedett. Ezzel a döntéssel a szerb hadsereg egy olyan útnak indult a montenegrói és albán hegyeken keresztül, amelyet akár pokoljárásnak is nevezhetnénk. Katonák és civilek ezrei vesztették életüket a hideg, az éhség, a betegségek és az ellenséges támadások következtében. Emiatt az emlékezetben ez nem csupán egy katonai vereségként, hanem egy egész nemzet tragédiájaként szerepel, amelynek hatásai a mai napig érezhetőek. Ezt az óriási veszteségekkel járó visszavonulást nevezi a szerb tudományos közélet „*albán golgotának*”, míg Magyarországon inkább a balkáni „*halálmars*” kifejezés honosodott meg.¹

A témakör feldolgozottságának azonban számos hiányossága van. A témával kapcsolatos publikációkban döntően egyoldalú nézőpontok dominálnak. A kutatások az elmúlt évtizedekben gyakran a szerb perspektívát helyezték előtérbe, elhanyagolva a többi érintett fél nézőpontját.² Ez többek között azért is problémás, mert a halálmenet nem csak a szerb hadsereg, hanem nagyszámú osztrák–magyar hadifogoly tragédiája is volt. Ennek ellenére, az osztrák–magyar katonák sorsának ismertetése sokáig háttérbe szorult a történetírásban. Az utóbbi évtizedekben

¹ HAJDU – POLLMANN 2014. 174.; HOLLÓSY 2018. [HTTPS://WWW.ELSOVILAGHABORU.COM/TORTENETE/CIKK/HALAL-MARS](https://www.elsovilaghaboru.com/tortenete/cikk/halal-mars). Hozzáférés: 2024. 12. 13.; DELIĆ 2017. 270.

² Životić 2023. <https://www.mod.gov.rs/lat/17006/albanska-golgota17006>. Hozzáférés: 2025. 01. 09.

azonban szerencsére változást tapasztalhattunk. Napjainkra egyre több kutatás érinti a témát és igyekszik hiteles képet adni az osztrák–magyar katonák megpróbáltatásairól.

A téma holisztikus feldolgozásának akadályaként kiemelhető még, hogy a korábbi kutatások –véltetően a hiányos források miatt – főleg a katonai műveletek elemzésére, illetve a hadseregek történetére koncentráltak. Napjainkra azonban a hadifoglyok és a civil lakosság helyzetének vizsgálata is előtérbe került. Ennek a publikációnak is az egyik fő célja az osztrák–magyar hadifoglyok kálváriájának a bemutatása, s ezzel együtt az említett restancia csökkentése. Az objektív és teljeskörű feldolgozást hátráltató tényezők közül még kiemelhető az eltérő emlékezetpolitika, ugyanis különböző országokban különböző módon emlékeznek meg az említett eseményről, és így fordulhat elő az, hogy a szóban forgó kérdéskör egyes szegmensei nem kerültek előtérbe.

A következőkben részletesen bemutatom a visszavonulás körülményeit, ismertetem az osztrák–magyar hadifoglyok „*halálmarsának*” fő forrásait, majd tárgyalom a foglyok tapasztalatait és a halálozások fő okait is. Megvizsgálom a visszavonulás útvonalát, az áldozatok számát, valamint említést teszek a történetek politikai jelentőségéről. Vizsgálódásom során többek között arra is választ keresek, hogy miben különbözött az osztrák–magyar foglyok tapasztalata az el-lenséges szerb katonák és civilek tapasztalatától.

FORRÁSOK

A hadifoglyok kálváriájáról, bár hosszabb időt ölelt fel, mint a szerbek megpróbáltatásai, mégis kevés információval rendelkezünk. Ennek oka, hogy a kálvária túlélőinek az olaszok – akik átvették a hadifoglyok feletti gyámságot³ – megtiltották a naplók és egyéb feljegyzések hazavitelét. Így egyszerűen csak a nagyon csekély létszámú, főleg hazacsempészett irások, esetleg utólag kiadott emlékiratok maradtak ránk.⁴

Az egyik legértékesebb forrásunk *Szakraida István* hadnagy naplója, aki a világháborúban a cs. és kir. nagyváradi 37. gyalogezred katonájaként harcolt az 1914. évi Potiorek-offenzívák során. Írása, melynek hosszú évtizedekig nyoma veszett, 2012 decemberében került elő, és mint az események hiteles beszámolója, értékes tudással bővíti korábbi ismereteinket.⁵ *Szakraida* beszámolója mellett említést érdemel még *Szöllősy Aladár* főhadnagy naplója is, aki úgyszintén bejárta a balkáni útvonalat. Papírra vetett gondolatai 1925-ben nyomtatásban is napvilágot láttak.⁶ Mindenképp meg kell említeni az 1930-ban megjelent *Hadifogoly magyarok története*⁷ c. kétkötetes munkát, amely ugyancsak idéz számos korabeli forrást, ráadásul olyanokat, amelyek eredetije már nem feltétlen maradt ránk.⁸ Margittay Gábor *Szamár-sziget szellemkatonái*⁹ c.

³ FARAGÓ 1935. 24.; IMPERATO 2019. 212.

⁴ NAGY HÁBORÚ SZERKESZTŐSÉG 2020. https://nagyhaboru.blog.hu/2020/06/13/a_halalmars_kronikasa_szakraida_istvan_naploja. Hozzáférés: 2025. 01. 08.

⁵ Uo.

⁶ SZÖLLŐSY 1925.

⁷ BAJA – PILCH ET AL. 1930. I–II. kötet.

⁸ NAGY HÁBORÚ SZERKESZTŐSÉG 2020. https://nagyhaboru.blog.hu/2020/06/13/a_halalmars_kronikasa_szakraida_istvan_naploja. Hozzáférés: 2025. 01. 08.

⁹ MARGITTAY 2014.

munkájában használja Marek János kiadatlan naplóját,¹⁰ míg *Bogumil Hrabak* és *Isidor Đuković* szerb történészek főleg *Proháčka Rudolf*¹¹ és *Jan Laška*¹² cseh nyelvű emlékiratait vonták be a kutatásaikba.¹³

A fentiek mellett említést érdemel még *Jaroslav Janda* 1934-ben összeállított memoárja, amelynek online publikálására 2014-ben került sor.¹⁴ Továbbá, Nino Delić szerb történész felhívta a figyelmet Karel Bouše 1936-ban, a *Horažďovický obzor* című helyi lapok hasábjain publikált emlékiratára,¹⁵ Josef Mařík 2007–2011 között, a *Křečovicke listy* hasábjain, 14 részben közzé tett memoárjára,¹⁶ illetve Josef Šrámek 2011-ben publikált naplójára.¹⁷ A felsoroltakon kívül mindenképp ki kell még emelnünk *Valentino Semi*¹⁸ visszaemlékezéseit is.

ELŐZMÉNYEK

Az 1914-es háborús év a Monarchia számára súlyos vereséggel végződött a Balkánon. A globális konfliktus első hadműveletei Szerbia megtörésére indultak, de a Potiorek-offenzívák ezirányú kísérletei több hónapos elkeseredett harc után, a szerbek szívós ellenállása miatt, kudarcba fulladtak. Szerbia lélegzetvételenyi időhöz jutott, de ezt a helyzetet az országban pusztító járványok miatt nem tudta megfelelően kihasználni. A hadserege támadni nem tudott, így védekezésre rendezkedett be, viszont a haderő alacsony létszáma ezt sem tette maradéktalanul lehetővé. A szerb haderő túlterjeszkedett a teljes frontszakaszon – beleértve bolgár határsávját is –, így egy esetleges offenzíva során az ellenállásuk csak ideiglenes sikerekkel kecsegtethetett.¹⁹

Az 1914-es kudarc a Monarchiát váratlanul érintette, és a kialakult helyzetet súlyosbította, hogy a birodalomnak több mint 50.000 katonája – egyes becslések szerint annál is több, mintegy 110.000 fő – került szerb fogságba.²⁰ Pontos számadatokkal sajnos nem operálhatunk, mert a szerb hadügyminisztérium ugyan 1914. augusztus 11-én elrendelte Niš (ma: Niš, Szerbia) központtal a hadifogolyparancsnokság felállítását, amely feladata a hadifogoly nyilvántartás és ellátás központosítása lett volna, de ez a terv végül kudarcba fulladt. Ezzel magyarázható, hogy 1914 végén a mintegy 50.000 hadifogolyból csak 12.845 fő lett nyilvántartásba véve. Ráadásul a hadifoglyok óriási létszámának köszönhetően a niši hadifogolytábor rövid idő alatt megtelt, így a foglyokat az ország teljes területén kellett elhelyezni, olykor megfelelő ruházat, illetve

¹⁰ NAGY HÁBORÚ SZERKESZTŐSÉG 2020. [HTTPS://NAGYHABORU.BLOG.HU/2020/06/13/A_HALALMARS_KRONIKASA_SZAKRAIDA_ISTVAN_NAPLOJA](https://nagyhaboru.blog.hu/2020/06/13/a_halalmars_kronikasa_szakraida_istvan_naploja). Hozzáférés: 2025. 01. 08.

¹¹ PROHÁZKA 1928.

¹² LAŠKA 1920.

¹³ HRABAK 1964. 107–204. Đuković 2008.

¹⁴ Az említett szöveg teljes egészében elérhető a www.legionarjaroslavjanda.cz oldalon. Hozzáférés: 2025. 01. 13.

¹⁵ Háborús emlékiratait a *Horažďovický obzor* 1936. évi 1–11. számában publikálta egy légiós emlékiratai címmel. DELIĆ 2017. 249.

¹⁶ DELIĆ 2017. 250.

¹⁷ DELIĆ 2017. 250.; Šrámek 2011.

¹⁸ NAGY HÁBORÚ SZERKESZTŐSÉG 2020. https://nagyhaboru.blog.hu/2020/06/13/a_halalmars_kronikasa_szakraida_istvan_naploja. Hozzáférés: 2025. 01. 08.; SEMI 1961.

¹⁹ HAJDU – POLLMANN 2014. 169., 171–173.

²⁰ NACHTIGAL 2008. 375.; DELIĆ 2017. 256.

örkíséret nélkül.²¹ Az osztrák–magyar hadifoglyok száma így 1915-re, az újabb offenzíva megindításának időpontjára, már 35.000 főre csökkenhetett.²²

Miután 1915 májusában a központi hatalmak keleten sikeresen áttörték a frontot Gorlice–Tarnównál, egy jelentős politikai sikert is elkönnyelhetnek: Bulgáriát maguk mellé állították szövetségesként, és 1915. szeptember 6-án meg is kötötték vele a társulási szerződést. Ez már előre jelezte a nyugalmi periódus végét a szerb fronton.²³

A bolgár szerződészkötést követő szűk egy hónappal később, október 5-én kezdetét is vette a Szerbia elleni Mackensen-offenzíva. Az osztrák–magyar, német és bolgár együttes támadásnak köszönhetően úgy tűnt, hogy egy nagy katlancsatában sikerül a szerb haderőt megsemmisíteni, de ez ismét csak hiú ábránd maradt.²⁴ A központi hatalmak bekerítési kísérleteit a szerb vezérkari főnök óriási veszteségek árán ugyan, de sikeresen megakadályozta. A siker érdekében azonban az ország jelentős részét is fel kellett adnia, és a hadseregével beszorult a koszovói medencébe, ahol a koszovói csata végleg megpecsételte a szerbek sorsát. Radomir Putnik vajda ezért a politikai vezetés nyomására, 1915. november 25-én a következő parancsal elrendelte a visszavonulást:

„Az egyetlen kiút ebből a súlyos helyzetből az Adriai-tenger partjára való visszavonulás. Ott a hadseregünket újjászervezik, ellátják élelemmel, fegyverekkel, lőszerrel, ruházattal és minden más szükséges dologgal, amit szövetségeseink küldenek nekünk, és mi ismét olyan tényező leszünk, amellyel szövetségeseinknek számolnunk kell. A nemzet nem veszítette el létét, továbbra is létezni fog, még ha idegen földön is, amíg az uralkodó, a kormány és a hadsereg ott van, függetlenül attól, hogy milyen erős a hadsereg.”²⁵

A fenti kommuniké kihirdetése – bár hozzá kötik a teljes katonai visszavonulás elrendelését – csak a kialakult helyzetet hagyta jóvá, ugyanis, a szerb hadseregek a parancs időpontjában már visszavonultak Prištínán túl és már Prizren felé haladtak. Az utasítás legfontosabb eredménye talán abban rejlett, hogy a visszavonulást ellenzőket meggyőzte arról, hogy a harcok folytatására jelen körülmények között már nincs lehetőség.²⁶

Nemcsak a katonák evakuálása kezdődött meg e parancs értelmében. Velük együtt a kormány tagjai és nagyszámú civil is a lehető leghamarabb elindult az Adriai-tenger felé. A Montenegró és Észak-Albánia hegyvidékein keresztül vezető út a végcélig nehéz volt, és mintegy 240.000 ember halálát eredményezte. A legtöbben a hideg, a betegségek, az éhség és az albán razzia miatt veszítették életüket. Az áldozatok nagy száma miatt ez a halálmenet a szerb tudományos közéletben „*szerb golgota*” vagy „*albán golgota*” néven vált ismertté.²⁷

AZ ÚTVONAL ÉS A VISSZAVONULÁS KÖRÜLMÉNYEI

A szerb hadvezetésben már november 23-án, két nappal a sorsdöntő parancs előtt alakot öltött az Albánián és Montenegrón való visszavonulás gondolata, és a politikai vezetés nyomására

²¹ DELIĆ 2017. 253–256.

²² MOLNÁR 2018. 22.

²³ KEEGAN 2014. 363.; POLLMANN 2003. 91–93.

²⁴ KEEGAN 2014. 368.

²⁵ ADAMS 1942. 128. IDÉZI: DINARIO 2015. 115.

²⁶ DINARDO 2015. 115–116.

²⁷ SUNDHAUSEN 2007. 227.

november 25-én minden hadseregpáncsnok megkapta a *kivonulás* sorsdöntő parancsát. Szerbia szövetségesei viszont ezt rosszállással nézték végig, hiszen Szerbia kiesésével a központi hatalmak valamelyest tehermentesítve lettek volna. Ezért, Anglia és Olaszország inkább azt támogatta volna, ha a szerb haderő Albániában marad a hadsereg átszervezéséig. Ráadásul, az általános brit vélemény szerint a szerbek maguknak köszönheték a helyzetüket, mivel nem tettek engedményeket a bolgároknak. Ezzel szemben Franciaország és Oroszország a szerb hadsereg evakuálását támogatták, és azzal a javaslattal álltak elő, hogy a délszláv csapatokat Afrikába kellene szállítani. Végül egy harmadik álláspont érvényesült, a szerb katonákat főleg Korfura és Bizertébe szállították, de többen kerültek Korzikára és Franciaország egyes területeire is.²⁸

A helyzetet bonyolította, hogy *Živojin Mišić* vajda a hadseregpáncsnokok közös ülése alatt amellet foglalt állás november 29-én és december 1-jén is, hogy a Peć (ma: város Koszovó északi részén) körül összegyűlt sereggel offenzívába kell átmenni. Ez az elképzelés végül az ellenség rohamos közeledése, illetve a hadsereg tragikus állapota miatt alulmaradt.²⁹ Az ellenállás elvetését követően, december 1-jén egyértelműen eldönt, hogy a korábban elrendelt visszavonulás folytatódhat. Az evakuálásban részt vevő katonák és civilek mintegy kétharmada Montenegrón keresztül haladt az albán partok felé, míg a maradék egyharmad Albánia fagyos hegyein keresztül próbált kitörni a tengerre.³⁰

A katonai vezetés a koszovói medencében rekedt katonák és civilek kivonására három útvonalat tervezett meg. Eszerint a visszavonuló haderő jobbszárnya, amely maga is két részre oszlott, a következő útvonalon menetelt: az 1. és 3. hadsereg Peć (ma: Pejë, Koszovó) – Žljeb (Koszovó és Montenegró között húzódó hegység csúcsa) – Savine Vode (ma: Koszovó) – Rožaje (ma: Montenegró) – Berane (ma: Montenegró) – Andrijevića (ma: Montenegró) vonalon haladt, míg a 2. hadsereg és a Belgrád Védelme nevű egységek, illetve a szövetségeseik küldöttjei Peć – Rugova-völgye (ma: kanyon Szerbia délnyugati/Koszovó nyugati részén) – Čakor (ma: Montenegró keleti határhágója) – Velika (ma: Montenegró) – Andrijevića (ma: Montenegró) útvonalat érintették, majd Andrijevićánál az egységek egyesültek, és folytatták útjukat Bar (ma: Montenegró) – Matiševo (ma: Montenegró) – Lijeva Rijeka (ma: Montenegró) – Podgorica (ma: Montenegró) – Tuzi (ma: Montenegró) – Scutari (ma: Shkodër, Albánia) felé. A haderő jobbszárnyának védelmét az 1. hadsereg volt hivatott ellátni.³¹

A középső menetoszlop, vagyis a centrum, amely kötelékében volt a király, a kormány képviselői, a vezérkar, az országgyűlési képviselők, az állami levéltár, a diplomáciai testület, a Morava- és a Vardar-, illetve a kombinált hadosztály, Prizrenből (ma: Prizreni/Prizren, Koszovó) indult el, és a Fehér Drin³² folyó völgyén keresztül, Paštrik (ma: Paštrik, hegy Albániában) és Koritnik (ma: hegycsúcs Albánia északkeleti és Koszovó déli határán) között, Ljum Kulán (ma: Lumë, Albánia) keresztül, Đakovicát (ma: Gjakova, Koszovó) érintve Vezirov Most³³ (magyarul: vezír-híd) felé haladt. Vezirov Most-tól az érintett egységek és civilek együtt meneteltek Pukáig (ma: Pukë, Albánia). Innen a vezérkar, illetve azok az egységek, amelyek november 26-án

²⁸ NIKOLIĆ 2016. 3., 12–13.

²⁹ SKOKO 1990. 353–356.; OPAČIĆ 2008. 256–280.; NIKOLIĆ 2016. 3.

³⁰ Šarenac 2017. 243–244.

³¹ NIKOLIĆ 2016. 3.

³² A Fehér-Drin folyó Koszovó és Albánia területén, a Drin egyik alkotója.

³³ Egykori híd Albániában a Drin folyón.

kezdtek meg menetelésüket, Scutari felé vették az irányt, míg a a Morava- és a Vardar-, illetve a kombinált hadosztály Bliništen (ma: Blinishtë, Koszovó) keresztül Lješ (ma: Lezha, Albánia) és Durazzo (ma: Durres, Albánia) felé meneteltek.³⁴

A balszárnyat a Timok-hadosztály, a Lovas hadosztály, a Skoplje-i altiszti iskola, a kadézt-ászlóalj, a tartalék egységek, menekültek és hadifoglyok képezték, akik a következő útvonalon haladtak: Prizren – Ljum Kula – Bicaj (ma: Bicaj, Albánia) – Piškopeja (ma: Peshkopi, Albánia) – Debar (ma: Debar, Észak-Macedónia) – Struga (ma: Struga, Észak-Macedónia) – Prens (ma: vélhetően Përrenjas, Albánia) – Babine (ma: Babinë, Albánia) – Elbasan (ma: Elbasan, Albánia) – Pekin (ma: Peqini, Albánia) – Tirana (ma: Tirane, Albánia) – Durazzo.³⁵

A visszavonuló egységek eltérő nehézségekkel találták magukat szemben. A Montenegrón keresztül haladóknak többnyire „csak“ a zord körülményekkel kellett szembenéznük, míg az Albánián keresztül vonuló menetoszlopok rosszabb helyzetben találták magukat. Egyrészt, egyetlen oszlopként kellett áthaladniuk a Vezirov Most névre hallgató, meglehetősen romos állapotú, a törökök által épített, 600 láb hosszú hídon. Többen a hídról – annak állapota miatt – leesve, a Drin folyóban lelték halálukat. Az igazi megpróbáltatások viszont csak ekkor kezdődtek. A menetoszlop Albániába lépve kettévált, és egyrészt a hideg időjárással, másrészt pedig a hófedte hegyvidéki tereppel kellett szembenéznie.³⁶ A katonák, hadifoglyok és civilek helyzetét viszont egységesen nehezítette a már Koszovóban, november végén kialakult élelmiszerhiány. Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a visszavonuláshoz szánt utánpótlás egy részét már a csapatkivonás előtt megkezdték. A Morava-völgyi és a niši raktárak elhagyása csak tovább rontott a helyzeten, és ez azt eredményezte, hogy a tengerpartig vezető út során a legtöbb katona 15–20 napig nem látott kenyeret, mivel a fejadagjukat az élelmiszerválság miatt nem kaphatták meg.³⁷ Az egész *exodus*t a katonák tapasztalatai szerint akár éhségmenetnek is nevezhetjük, amelyben az élelmiszerhiány és az ebből fakadó betegségek, illetve kimerültség, olykor az eluralkodott kannibalizmus³⁸ következtében több ezer ember lelte halálát a hosszú menetelés során.³⁹ Egyes becslések szerint a szerb hadsereg áldozatainak száma elérte a 70.000 főt is.⁴⁰

A fenti számadat a visszavonulás zord körülményeinek ismeretében véleményem szerint elfogadható, mivel a hátráló katonáknak emberfeletti teljesítményt kellett nyújtaniuk a szövetségeseikkel való találkozás érdekében. A csapatok mintegy három hét alatt érték el az Adriát, s ez idő alatt a hosszú menetelésüket jelentősen megnehezítette az eső, a hó, a zord tél, a hiányos felszerelés, illetve a helyi albán törzsek fosztogatása is.⁴¹ A szűk ösvényeken, mocsaras és hegyvidéki útvonalakon, sáros utak mentén haladó egységeket folyamatosan megtizedelte a vérhas, a kiütéses tífusz és további járványos betegségek, illetve az éhhalál is.⁴²

³⁴ NIKOLIĆ 2016. 3–4.

³⁵ NIKOLIĆ 2016. 4.

³⁶ DINARDO 2015. 122.

³⁷ NIKOLIĆ 2016. 4.

³⁸ HUTEČKA 2023. 40.

³⁹ KRAMER 2017. 142.

⁴⁰ NIKOLIĆ 2016. 5–6.; HALL 2014. 281.

⁴¹ ŠARENAC 2017. 244.

⁴² NIKOLIĆ 2016. 6.; KRAMER 2017. 142.

AZ OSZTRÁK–MAGYAR HADIFOGLYOK KÁLVÁRIÁJA

Az 1914-es Potiorek offenzívák során mintegy 80–85.000⁴³ osztrák–magyar katona tűnt el a harcok során, vagy került hadifogságba. A hadifoglyoknak a becsült minimális létszáma is meghaladta az 50.000 főt, és a szerb kimutatások szerint a Mackensen-offenzíva kezdetekor – a szerbiai járványhelyzetnek és a fogság viszontagságainak eredményeképp – közülük kevesebb mint 35.000 fő maradt csak életben.⁴⁴ A foglyok megpróbáltatásai ezzel nem értek véget: 1915 októberében, a közös osztrák–magyar–német–bolgár hadművelet során a szerbek 700 kilométerre, az Adriai-tenger partjára hurcolták őket, ami két hónapig tartott. A fentieket mérlegelve megállapíthatjuk, hogy bár a szerb hadsereg és az ország civil lakossága többnyire ugyanazt az utat tette meg, de a hadifoglyoknak – különösen a legénységi állományúaknak⁴⁵ – sokkal nehezebb sors jutott. Egyrészt az ő útjuk négyszer addig tartott, mint az ország déli határától menekülő szerbeké, másrészt az ellátásuk is sokkal rosszabb volt, a visszavonuló csapatokétól, aminek eredményeképp ezek haltak meg éhen, kiszolgáltatottságban és rossz bánásmódban.⁴⁶ Ennek ellenére, a szerb történetírás nem, vagy csak érintőlegesen foglalkozott az ellenséges hadifoglyok megpróbáltatásaival, és legtöbbször egyoldalúan, a szerb hadseregek és polgárok viszontagságos útjáról számolt be.⁴⁷ Ez talán azzal magyarázható, hogy a katonák és civilek, illetve gazdagok és szegények közös részvétele a visszavonulásban nemzeti jeleget kölcsönzött a golgotának. Ráadásul, mivel a tengerpartig vezető útra középkori kéziratokat, ereklyéket, levéltári iratokat és még számtalan felbecsülhetetlen értékű történelmi emlékeket szállítottak, a megpróbáltatások résztvevői úgy érezték, hogy az egész ország mozgásba lendült.⁴⁸

A ránk maradt források a hadifoglyok útvonaláról is árulkodnak. A halálmenet kezdeteként a szerb hadvezetés az országban szétszórt hadifoglyokat Szerbia déli részén, az albán határ közelében, Prizren városában gyűjtötte össze, majd innen hurcolták őket tovább Valonába (ma: Vlore, Albánia).⁴⁹ A tisztek is hasonló sorsban részesültek. Őket 1915. október 19-én indították el Nišből, és ugyanazt az útvonalat tették meg, mint a legénységi állományú foglyok.⁵⁰

A tisztek a létfontosságú dolgaikat hátizsákokba csomagolták, a nehezebb és nélkülözhetőbb tárgyakat pedig ládába pakolták, mivel a szerb hadifogoly-parancsnokság ezek szállítását magára vállalta. Ugyanakkor, a szerbek megfelelő ellátásról a maguk szorongatott helyzetet miatt nem tudtak gondoskodni,⁵¹ de a foglyokat azok későbbi újra bevetetősége miatt nem akarták hátra hagyni. Ilyen körülmények között vette kezdetét a többszáz kilométeres menetelésük.⁵²

A hadifoglyok útvonala eltérő volt. A beszámolók szerint egyesek a Niš – Prokuplje (ma: Szerbia) – Kuršumlja (ma: Kuršumlja, Szerbia) – Podujevo (ma: Podujevë, Koszovó) – Priština

⁴³ A hadifoglyok becsült minimális létszáma is meghaladta az 50.000 főt. GORCSA 2024. 155.

⁴⁴ MOLNÁR 2018. 22.; POLLMANN 2000. 28.; FARAGÓ 1935. 24.

⁴⁵ POLLMANN 2019. https://nagyhaboru.blog.hu/2019/09/04/monastir_az_igeret_foldje. Hozzáférés: 2025. 01. 06.

⁴⁶ NACHTIGAL 2008. 375.; MOLNÁR 2018. 22.

⁴⁷ POLLMANN 2019. https://nagyhaboru.blog.hu/2019/09/04/monastir_az_igeret_foldje. Hozzáférés: 2025. 01. 06.

⁴⁸ ŠARENAC 2017. 238.

⁴⁹ POLLMANN 2019. https://nagyhaboru.blog.hu/2019/09/04/monastir_az_igeret_foldje. Hozzáférés: 2025. 01. 06.

⁵⁰ FARAGÓ 1935. 53.; DELIĆ 2017. 271.

⁵¹ FARAGÓ 1930. 143.

⁵² POLLMANN 2000. 28.

(ma: Prishtinë/Priština, Koszovó) – Prizren,⁵³ míg mások például a Čačak (ma: Čačak, Szerbia) – Kraljevo (ma: Kraljevo, Szerbia) – Mitrovica (ma: Mitrovicë, Koszovó) – Prizren útvonalon haladtak délnek.⁵⁴ A fentiek mellett számos más eltérő útvonallal is találkozhatunk,⁵⁵ de a foglyok tapasztalatai ennek ellenére kísértetiesen hasonlóak. A beszámolók többsége szerint Prizren városáig a körülményekhez képest minden rendben volt, az élelmezés ekkor még nem jelentett komolyabb problémát, majd hirtelen rosszabbra fordultak a dolgok. Prizrenben egy rövidebb, néhány napos pihenő után a tiszteknek, akár csak a legénységnek, gyalog, meglehetősen gyenge élelmezés mellett kellett folytatniuk az utat.⁵⁶ Prizrenből a foglyok zöme Dibrát és Strugát érintve Monastir (ma: Bitola, Észak-Macedónia) felé haladt, ami a Szalonikibe vezető vasútvonal végpontja volt. A fogoly katonák úgy érezték, hogy a szabadságba menetelnek, de ez gyorsan megváltozott. Kísérőik visszafordították őket Albániába, mert időközben a bolgár csapatok elzárták a Szaloniki felé vezető utat.⁵⁷ A hadifoglyoknak így Strugától Elbasanon keresztül, a rettenetes hidegben, élelmiszer nélkül vissza kellett menniük Albániába. Elbasanból Kavajë (ma: Kavajë, Albánia) felé vezetett az útjuk Durazzo felé. Itt viszont a kialakult hadihelyzet miatt az evakuálást nem lehetett végrehajtani,⁵⁸ így a menetoszlopok Durazzótól, mocsaras vidékeken keresztül, nélkülözve meneteltek Valonáig (ma: Vlore, Albánia), ahol a tisztek már bőséges élelmezésről számoltak be.⁵⁹

Az elérhető források alapján a hosszú, viszontagságos út során a hadifoglyok a leginkább az éhezés és a rendkívül hideg, havas téli időjárás miatt szenvedtek,⁶⁰ mivel kísérőik nemcsak a megfelelő élelmezésről, de még a megfelelő ruházatról sem gondoskodtak.⁶¹ Ennek következményei a foglyok prizreni táborozásakor mutatkoztak meg legelőször, amikor a legénységi állományú hadifoglyoknak a város utcáin, terein, többnyire a szabad ég alatt kellett táborozniuk.⁶² Ezt követően az időjárási viszonyok egyre súlyosabbra fordultak. Szakraida István, a halálmenet egyik résztvevője arról számolt be naplójában, hogy az albán hegyekben az erős havazás és szél következtében „minden megfagyott rajtunk. A ruhát törni lehetett volna, és ez okozta nekünk a legnagyobb testi fájdalmat. A jeges eső sebesre verte az arcunkat és kezeinket. Még mi fiatalabb tisztek is alig bírtuk már magunkat vonszolni, hát még az öreg 40 éves családos emberek! Borzasztó volt nézni, hogy kínlódtak egyesek.”⁶³ A kialakult helyzetet a folyamatos éhezés csak súlyosbította.⁶⁴ Ráadásul, Brózik Engelbert szemtanú szerint a szerb hadsereg egyes csoportjai az éhségtől és kimerüléstől lemaradókat megölték.⁶⁵

⁵³ FARAGÓ 1930. 143.

⁵⁴ KRAMER 2007. 142–143.

⁵⁵ FARAGÓ 1930. 91.

⁵⁶ KRAMER 2007. 142–143.

⁵⁷ POLLMANN 2019. https://nagyhaboru.blog.hu/2019/09/04/monastir_az_igeret_foldje. Hozzáférés: 2025. 01. 06.; SZÖLLŐSY 1925. 49., 57–58.

⁵⁸ ŠARENAC 2017. 248.

⁵⁹ KRAMER 2007. 142–143.

⁶⁰ FARAGÓ 1930. 147–150.

⁶¹ NAGY 2011. 33.

⁶² FARAGÓ 1935. 58.

⁶³ POLLMANN 2019. https://nagyhaboru.blog.hu/2019/09/04/monastir_az_igeret_foldje. Hozzáférés: 2025. 01. 06.

⁶⁴ Uo.

⁶⁵ NAGY 2011. 33.

A legénységi foglyok kapcsán Szakraida megemlékezett arról, hogy őket is velük együtt terelték, így láthatta, hogy közülük csak „...kevésnek van cipője, csupasz testük kilátszik, mert csak lyukas, szakadozott rongyokba vannak öltözve. Napok óta egy falatot sem ettek, mindnyájan piszkosak.”⁶⁶ Emellett azt is kihangsúlyozta, hogy az út mentén rengeteg megfagyott katonát láttak, kiemelve, hogy „minket még csak elszállásoltak albán házakba, dzsámiba, de szegény legénységünk ott maradt az úton, elszórva úgy, ahogy a sötétség meglepte őket.”⁶⁷ Molnár Tibor – főleg a bácskai Tisza mentét érintő – kutatásai szerint ilyen sors érte többek között Balazsev Pétert a m. kir. budapesti 30. honvéd gyalogezred katonáját,⁶⁸ illetve Budincsevics Istvánt, a cs. és kir. szabadkai 86. gyalogezred közvitézét is.⁶⁹ Rajtuk kívül olyanokat is ismerünk, akik a helyi albán lakosság áldozataként estek. Bali István, a cs. és kir. újvidéki 6. gyalogezred közvitéze a holtányilvántási eljárás dokumentumai szerint élelmet próbált lopni az *arnautáktól*, de rajtakapták és megölték. Az eset egyik tanúja, Nagyidai István a következőképp számolt be az esetről: „Az *alperes haláláról tudok. Láttam őt halva Albániában Elbasan város szélső utcájában 1915. december 20-ika körül. Feje fejszétől széjjel volt hasítva. A szerb tiszt úr, aki bennünket, mint foglyokat vezetett az egész fogoly századot oda rendelte az utcán fekvő négy emberi holttesthez és kérdezte, ki ismeri a halottakat? Én az egyikben Bali István földimet, Simon Mária férjét felismertem.”⁷⁰ Hasonló sorsban osztozott többek között Kalmár Pál és Kadván György is.⁷¹ Emellett, az észak-albániai kálvária átvészélése sem jelentett biztos túlélést, hiszen a halálmenet utolsó szakaszában, a Durazzótól Valonáig tartó útvonalon, az éhezés, a rossz bánásmód és a járványos betegségek tovább tizedelték a foglyokat. Szabó József 30. gyalogezredbeli katonát is hasonló sors érte 1915. december 31-én. Az evakuálásra váró Szabó éjjel meghalt álmában.⁷²*

A fentiek is bizonyítják, hogy az út elhúzóásával egyre inkább eluralkodott az éhség. A foglyok – akárcsak a szerb katonák is – kezdetben az elhullott állatok húsát fogyasztották, de mikor már azok sem maradtak, a fenti források szerint egyesek lopásra vetemedtek.⁷³ A leírtakat Hubert Antal⁷⁴ tragikus sorsa is alátámasztja. Hubert 1915. november 8-án, Wickenburg István⁷⁵

⁶⁶ FARAGÓ 1930. 150.

⁶⁷ FARAGÓ 1930. 151.

⁶⁸ KFL HOLTÁ NYILVÁNÍTÁS. BÁCS. BALAZSEV PÉTER HOLTÁ NYILVÁNÍTÁSI ÜGYE. KÉH 531/1924. Idézi: MOLNÁR 2018. 24.

⁶⁹ KFL HOLTÁ NYILVÁNÍTÁS. TAVANKÚT. BUDINCSEVICZ ISTVÁN HOLTÁ NYILVÁNÍTÁSI ÜGYE. KÉH 256/1923. Idézi: MOLNÁR 2018. 25.

⁷⁰ KFL HOLTÁ NYILVÁNÍTÁS. TEMERIN. BALI ISTVÁN HOLTÁ NYILVÁNÍTÁSI ÜGYE. KÉH. 681/1921. Idézi: MOLNÁR 2018. 24.

⁷¹ KFL HOLTÁ NYILVÁNÍTÁS. TEMERIN. BALI ISTVÁN HOLTÁ NYILVÁNÍTÁSI ÜGYE. KÉH. 681/1921. Idézi: MOLNÁR 2018. 25.

⁷² KFL HOLTÁ NYILVÁNÍTÁS. APATIN. SZABÓ JÓZSEF. 54/1922. Idézi: MOLNÁR 2021. 30–31.

⁷³ FARAGÓ 1930. 146., 156.

⁷⁴ 31. honvéd gyalogezred, 3-ik század, nős, gyermektelen. *A veszprémi honvédek hadtörténete. A m. kir. veszprémi 31. honvéd gyalogezred, a 31. 46. és a 79. honvéd menet zászlóalj, valamint a 31/1. népfőlkelő zászlóalj története* című munka az 1. századba sorolja. A pontos születési adatai híján jelenleg nem tudjuk a pontos alakulatát meghatározni.

⁷⁵ Wickenburg István (Arad, Arad vm., 1859.06.16.- Velence, Fejér vm., 1931.12.30.) fiumei kormányzó, 1910–1917 között fiumei és magyar-horvát tengerparti kormányzó, a tengerészeti hatóság elnöke. A Tisza-kormány lemondásakor 1917. június 15-én felmentették hivatalából, de szeptember 3-ig tényleges fiumei kormányzó. 1912-től valóságos belső titkos tanácsos, Fiume díszpolgára, főrendiházi tag. 1917 őszétől, - nyugdíjazása után - velencei (Fejér vm.) birtokán telepedett le, 1931-ben bekövetkezett haláláig festéssel foglalkozott. *Magyar Katolikus Lexikon*. <http://lexikon.katolikus.hu/W/Wickenburg.html>

tájékoztatása szerint montenegrói fogságba esett, ahol 1916. február 19-én hunyt el. A fogoly elmondása szerint a bánásmód elfogadhatónak bizonyult mindaddig, amíg az Osztrák–Magyar Monarchia hadserege be nem vonult Montenegróba. Ezt követően – eddig érthetetlen okoknál fogva – megszűnt a hadifoglyok élelmezése, így elhullott lovak húsát volt kénytelen fogyasztani.⁷⁶ 1916. február 14-én a Kotori-öbölből Fiumébe szállították, ahol február 19-én elhunyt.⁷⁷ Hubert társaival együtt vélhetően a halálmenet során került válságos egészségügyi állapotba, és a szerb visszavonuló csapatok feltételezhetően azokat a foglyokat hagyták hátra, akik már nem tudták folytatni az utat.⁷⁸

EVAKUÁLÁS ÉS ANNAK POLITIKAI KÖVETKEZMÉNYEI

Az Albán partokra lépve a szerb katonák, civilek, illetve hadifoglyok megpróbáltatásai tovább folytatódtak. Ennek egyik oka, hogy a szerbek szövetségesi elsősorban a tengerpartot elérők élelmezésére helyezték a hangsúlyt, a hadsereg, a civilek, illetve a hadifoglyok evakuálását egy későbbi időpontra halasztották. Az ellátás biztosítását Olaszország ugyan magára vállalta, és ígéretet tett, hogy kétnaponta szállít egy hajónyi élelmiszert, de ez már a legelején, december 6–12. között meghiúsult. Ennek oka, hogy az élelmiszerszállítás helyett az olaszok épp egy expedíciós hadtestet szállítottak Torinóból (ma: Turin, Olaszország) Valonába. Ennek ellenére, a franciák és az angolok arról győzködtek a szerbeket, hogy Olaszországban elegendő élelmet gyűjtöttek az ellátásukra, csak azoknak az albán partokra szállítása akadozott. Ez nagyon gyorsan meg is mutatkozott. Amikor az első egységek megérkeztek december 16-án Scutariba, a beígért ellátásnak, illetve szövetséges hajóknak nyoma sem volt. Mindez a halálozás további folytatódását eredményezte.⁷⁹

A kilátástalan helyzeten végül II. Miklós cár közbelépése változtatott, amikor nyomására, Jean Frédéric Lucien Piarron de Mondésir francia tábornok vezetésével létrejött egy szövetséges misszió a partot ért személyek állapotának a kivizsgálására. Mondésir bizottsága megállapította, hogy a szerb hadseregnek az albániai partokon történő reorganizációjára nem állnak rendelkezésre a szükséges feltételek, de a haderő biztonságra szállításával és pihentetésével az ismét harcképesé tehető. A bizottság javaslatát a szövetségesek december 16-án elfogadták, és megállapodtak abban, hogy az evakuáció San Giovanni di Medua (ma: Shëngjin, Albánia) és Durazzo kikötőiből fog történni. Ernest Troubridge, a Királyi Haditengerészet tisztje San Giovanni di Meduába irányította a civileket, míg a katonákat és a hadifoglyokat Durazzóba.⁸⁰ A tervek szerint a hadsereg partraszállására Bizertében (ma: Bizerte, Tunézia) került volna sor, viszont ez a következő év elején már Korfura változott, míg a civileket Észak-Afrikában, Franciaországban és Európa más részein helyezték el.⁸¹

Január 6-án útnak is indították a szerb hadsereg első transzportját Durazzóba, de az olasz parancsnokság még aznap kérvényt intézett a szövetségesekhez a beszállás helyének Valonára

⁷⁶ HM HIM HL I.28 HM, 1916, 1. 1/a. oszt, ált. 68938/1-1916, 428. d.

⁷⁷ Uo.

⁷⁸ A szerbek kegyetlenkedései hadifoglyainkkal. *Pesti Hírlap*, 1916. ápr. 30. 13.

⁷⁹ NIKOLIĆ 2016. 8–9.

⁸⁰ DINARDO 2015. 123.; ŠARENAC 2017. 248.

⁸¹ NIKOLIĆ 2016. 10.

történő megváltoztatására. A módosítás fő okaként a kikötő alkalmatlanságát, gyenge kapacitását és az ellenségtől való veszélyeztetettségét jelölték meg. Az utóbbiban volt is igazság, mert az említett települések könnyen elérhetőek voltak az osztrák–magyar haditengerészet Adria-flottája számára.⁸² Ennek ellenére a január 6-án megindított kiürítés 13-ig, Montenegró kapitulálásáig folytatódott. Mindez azonban új hadi helyzetet teremtett az albán partokon; San Giovanni di Medua és Durazzo veszélyeztetettké váltak. Új evakuációs tervet kellett kidolgozni, aminek a végeredménye megegyezett az olaszok január 6-i kérésével. A kiürítés a mintegy 150 kilométerre található Valonából folytatódott, és végül szerb uralkodói nyomásra Korfura szállították a haderőt, amit a görög kormány beleegyezése nélkül tettek meg.⁸³ Innentől kezdve felgyorsultak az események, és február 21-én véget ért a szerb hadsereg és polgárság, valamint az osztrák–magyar hadifoglyok albán golgotája.⁸⁴

Az osztrák–magyar hadifoglyokat az olaszok Asinara szigetének hadifogolytáborába szállították, ahol sokukat karanténba zártak a fellépő betegségek miatt. A kolera és a tífusz már Albánia partjainál kitört.⁸⁵ A beteg foglyok egy részét, miután felépültek, az olaszok áthelyezték az olasz szárazföldre, és munkába állították őket.⁸⁶ A hadifoglyokat az olaszok az Ausztriában fogságban lévő olaszokkal szembeni zálogként fel tudták használni, ugyanis a reciprocitás elve alapján abban bíztak, hogy a Monarchiában a saját hadifoglyaikkal is megfelelően fognak bántani, amennyiben ők is hasonlóan cselekednek.⁸⁷

Az evakuálás sikerével az antant országokban nagyszámú szerb menekült jelent meg, akiknek a jelenléte politikai következményeket eredményezett. Egyrészt, Szerbia ellenállását és sikeres visszavonulását, a hadseregének a megőrzését a média dicsérte, és Szerbia megpróbáltatásai széleskörűen ismerté váltak. Ehhez nagyban hozzájárultak Samson Tchernoff és Rista Marjanović fotográfusok kiállításai is.⁸⁸ 1915 márciusában Nikola Pašić miniszterelnök európai körútra ment. Március 12-én Brindisi érintésével Rómába látogatott, innen Párizsba, majd Londonba, ahol személyes megbeszéléseket folytatott a szövetséges kormányokkal. Pašić látogatását néhány nappal később Sándor trónörökös útja követte. Ezek a politikai utak jelentősen hozzájárultak a szövetségesek rokonszenvének a megszerzéséhez.⁸⁹

VESZTESÉGEK

Az 1915–16-os balkáni halálmenetet túlélők számáról eltérő információk állnak rendelkezésünkre. Šarenac kutatásai alapján 1915 novemberében mintegy 300.000 szerb katona és 50.000–60.000 civil gyült össze Koszovóban. Ez a létszám a hónap végén 220.000 főre csökkenhetett, míg a menekültek száma 80.000 főre emelkedett.⁹⁰ Mellettük megtaláljuk az 1915

⁸² DINARDO 2015. 123.; ŠARENAC 2017. 248–252.

⁸³ DINARDO 2015. 123.

⁸⁴ NIKOLIĆ 2016. 11–12.

⁸⁵ KRAMER 2007. 142.

⁸⁶ DUDEKOVÁ KOVÁČOVÁ – HAMERŠAK – HUTEČKA – JUHÁSZ – POPOVICI – RUSZALA – SCHEER – STERGAR (2023). 40.

⁸⁷ IMPERATO 2019. 212.

⁸⁸ ŠARENAC 2017. 253–254.

⁸⁹ IMPERATO 2019. 221.

⁹⁰ ŠARENAC 2017. 240–241.

október eleji statisztikában szereplő 34.629 fő osztrák–magyar hadifoglyot is, akiket a szerbek magukkal hurcoltak a hosszú útra.⁹¹ A túlélők száma 1915 decemberéig/januárjáig jelentősen megcsappant. Az evakuálást irányító francia misszió helyszíni adatai szerint január 7. és február 19. között 154.454 katona szállt hajóra Albánia partjairól. Rajtuk kívül 3631 katona Macedónián keresztül tört Szalonikiig, illetve további 1500 ember maradt áprilisig a Vjosa folyónál, ahol 16.500 lovat őriztek. Így a szerb túlélők végső létszáma 159.585 fő katona lehetett.⁹² Ezt viszont egyes kutatási eredmények vitatják. Richard DiNardo szerint a partot elérők száma 110.000 és 140.000 között lehetett, közülük a többség fegyvertelen volt.⁹³ A katonákhoz képest a civil áldozatok számáról még kevesebb biztos információ áll rendelkezésünkre, mivel bizonytalan, hogy hányan is indultak közülük útnak. Vélhetően 140.000 polgári áldozata lehetett a halálmenetnek.⁹⁴

A szerb áldozatok mellett fontos kiemelni a sokáig elhallgatott osztrák–magyar hadifoglyok veszteségeit is. Ennek megállapítása is nehézségekbe ütközik a hiányos szerb nyilvántartási adatok miatt. Azt viszont tudjuk, hogy a hadifoglyok létszáma valahol 48.000 és 70.000 fő között mozoghatott,⁹⁵ bár egyes becslések szerint ez a szám elérhette a 80.000-et is.⁹⁶ Közülük 1915 októberében 34.629 fő volt biztosan életben, őket hurcolta magával az ellenség 1915 végén. A túlélők létszáma a viszontagságos út után mintegy 23.000 főre csökkent. Pollmann Ferenc kutatásai alapján 1916 márciusáig 23.855 hadifoglyot hajóztak be, és 23.399-et tettek partra Asinarán. A hajóúton többükkel a tomboló járványok végeztek, amelyek már a tengeri átkelés előtt megjelenhettek, és mintegy 1500–7000 áldozatot követelhettek.⁹⁷

ÖSSZEGZÉS

Az 1915-ös év szerb visszavonulása jelentős helyet foglal el a szerb történeti tudatban, hiszen az elszenvedett óriási veszteségek ellenére, a szerb hadsereg zöme megmenekült, és a kapituláció elutasításával a szerb államiság is megmaradt. Ez az „*exodus*” azonban nemcsak a katonákat érintette, mivel a polgári lakosság is jelentős létszámban csatlakozott a hátráló haderőhöz. A szerb kormány ezt nem feltétlen támogatta, mivel az állampolgárokat arra ösztönözte, hogy a hadköteleseken és a 11–15 éves fiúkon kívül a többiek maradjanak otthon. A kormány azonban nem tudta érvényesíteni az akaratát, így a civilek száma is óriásira duzzadt.⁹⁸ A visszavonuló tömegben a társadalmi ranglétra minden foka képviseltette magát: a királyi család tagjaitól a parlamenti képviselőkön át a köztisztviselőkön keresztül, egészen a szerb ortodox papságig, a parasztságig és a belgrádi szegényekig. Ugyanakkor, arról meglehetősen kevés szó esik, hogy a régens, Karađorđević Sándor lóháton, mindösszesen két nap alatt tette meg az utat az adriai partokig, míg a kormánytisztviselők négy napig utaztak. A dolog érdekessége azonban, hogy

⁹¹ POLLMANN 2000. 28.

⁹² NIKOLIĆ 2016. 12–13.

⁹³ DINARDO 2015. 122.

⁹⁴ ŽIVOTIĆ 2023. <https://www.mod.gov.rs/lat/17006/albanska-golgota17006>. Hozzáférés: 2025. 01. 09.

⁹⁵ GORCSA 2024. 157.

⁹⁶ POLLMANN 2000. 28.

⁹⁷ POLLMANN 2000. 28.; FARAGÓ 1935. 24.; DINARDO 2015. 122.; KRAMER 2007. 142.

⁹⁸ ŠARENAC 2017. 239.

már maga a tény, hogy az uralkodó és a régens, illetve a kormány tagjai is „együtt” hátráltak a haderővel és a néppel, a nemzeti egység erőteljes szimbólumává tette az eseményt, amely során az emberek egyetlen cél érdekében, a túlélésért vonultak.⁹⁹

A Golgota kétségkívül a szerb nemzeti történelem egyik legjelentősebb eseményeként van szamon tartva, viszont ez jelentősen megnehezíti a téma kritikai vizsgálatát, hiszen a kínos, megválaszolatlan kérdéseket a kutatók többsége nem, vagy csak alig érinti. Ezek közé sorolható többek között a szerb hadseregnek a stratégiai szempontból fontos Korfura történő szállítása, ami a görög kormány beleegyezése nélkül történt meg, ráadásul úgy, hogy Görögország 1916. december 2-i hadba lépéséig semleges területnek számított. Az antant hatalmakat tehát 1914-től eltérően már nem zavarta valamely állam semlegességének a megsértése, ha ezért a cselekedetért nem az ellenség volt felelős.¹⁰⁰ Hasonlóan elhanyagolt a hadifoglyok elhurcolásának a kérdése is. Máig nehezen értelmezhető, hogy miért volt szükség a legyengült szervezetű, többnyire beteg foglyoknak a kivonására. Érthető, hogy a későbbi bevetésük ezzel elkerülhetővé vált, viszont ez a cselekedet jelentősen megnövelte a hadifoglyok halálozását, ráadásul az életben maradtak a szerbek az olaszoknak adták át, így pedig a Monarchia fogságában lévő szerb katonák sorsának javítására sem használhatták fel. Ráadásul, jelentős ellentét húzódott a szövetségesek, különösen Szerbia és Olaszország között, ami magyarázatot adhat arra, hogy a szerbeket a hadifoglyaikkal együtt miért nem látták el megfelelő mennyiségű élelmiszerrel. A háború alatt két katonai vizsgálatot is indítottak annak megállapítására, hogy a korábban egyeztetett szállítmányok miért nem érkeztek meg az albán partokra. Ráadásul, a felelősöket sem sikerült egyértelműen azonosítani. Ennek oka, hogy a mélyebb vizsgálatok kellemetlen kérdéseket vethettek volna fel a szövetséges hadsereg felkészültségével kapcsolatban.¹⁰¹

A fentiek bizonyítják, hogy bár a szerb történetírás kiemelt témaként kezeli az 1915–16-os balkáni eseményeket, számos kérdés még mindig megválaszolásra vár, s mindezt segíthetik a még feltáratlan és rendezetlen levéltári források, illetve az esetlegesen napvilágra kerülő oszt-rák–magyar katonák által írt naplók és visszaemlékezések. A további kutatások elősegíthetnék az elesett hadifoglyok pontosabb beazonosítását, illetve a számadatok revideálását.

⁹⁹ ŠARENAC 2017. 238.; NIKOLIĆ 2016. 3–4.

¹⁰⁰ KEEGAN 2010. 509–510.

¹⁰¹ ŠARENAC 2017. 239. 255.

Függelék

1. ábra: A hadifoglyok útvonalja az Adriai-tengerig

(Forrás: Faragó 1930. 91.)

**2. ábra: Hubert Antal szerb (vagy montenegrói)
hadifogságból szabadult katona fényképei, 1916. február 16.**

**(Forrás: HM HIM HL, I. 28. HM., 428. d., 1916. 1., 1/a. oszt. ált. 18031-422669. a. sz.
Hubert Antal szerb (vagy montenegrói) hadifogságból szabadult katona fényképei,
68938. sz. 1916/29.)**

3. ábra: A Fehér-Drin folyón keresztül húzódó elhíresült híd

(Forrás: Ministarstvo Odbrane Republike Srbije, Vojnička Istorija Srbije, Albanska Golgota. <https://www.mod.gov.rs/lat/17006/albanska-golgota17006>.
Hozzáférés: 2025. 01. 16.)

FELHASZNÁLT IRODALOM

Feldolgozások

ADAMS, JOHN CLINTON (1942): *Flight in Winter*. Princeton, Princeton University Press.

DELÍĆ, NINO (2017): Austrougarski vojnici češkog porekla u srpskom zarobljeništvu 1914–1915. Različita iskustva i viđenja. In Krešić, V. Petar (ur.): *Država, politika upravljanja* (18–20. vek). Beograd, Istorijski institut. 247–278.

DINARDO, RICHARD L. (2015): *Invasion: the conquest of Serbia, 1915*. Kalifornia, Praeger.

DUDEKOVÁ KOVÁČOVÁ, GABRIELA – HAMERŠAK, FILIP – HUTEČKA, JIŘÍ – JUHÁSZ, BALÁZS – POPOVICI, VLAD – RUSZALA, KAMIL – SCHEER, TAMARA – STERGAR, ROK (2023): *Where have all the young men gone? The 460 Austro-Hungarian Soldiers from First World War buried in the Crypt of Santa Maria dell'Anima in Rome*. Wien, Bundesministerium für Landesverteidigung und Sport. 33–59.

ĐUKOVIĆ, ISIDOR (2018): *Austrougarski zarobljenici u Srbiji 1914–1915*. Beograd, Signature.

FARAGÓ LÁSZLÓ (1930): A Balkán-félszigeten. In: Baja Benedek – Pilch Jenő – Lukinich Imre – Zilahy Lajos (szerk.): *Hadifogoly magyarok története* 1. kötet. Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat. 79–168.

FARAGÓ LÁSZLÓ (1935): *Szerbia összeomlása 1915-ben - Népének, hadseregének, hadifoglyainak halálmarsa*. Budapest, Patria Irodalmi Vállalat és Nyomdai Részvénytársaság

GORCSA OSZKÁR (2024): *Hadifogság az Osztrák–Magyar Monarchiában. Szerb hadifoglyok Magyarországon 1914–1918*. Doktori disszertáció. Szeged. <https://doi.org/10.14232/phd.11847>

HAJDU TIBOR – POLLMANN FERENC (2014): *A régi Magyarország utolsó háborúja 1914–1918*. Budapest, Osiris Kiadó.

HALL, RICHARD C. (2014): Serbian Retreat, 1915. In Hall, Richard C. (ed.): *War in the Balkans: an encyclopedic history from the fall of the Ottoman Empire to the breakup of Yugoslavia*. Santa Barbara, ABC-CLIO, LLC.

HOLLÓSY KATALIN (2018): *Halálmars*. <https://www.elsovilaghaboru.com/tortenete/cikk/halalmars>.

Hozzáférés: 2025. 01. 08.

HRABAK, BOGUMIL (1964): Austrougarski zarobljenici u Srbiji 1914–1915. god. i prilikom povlačenja kroz Albaniju. *Zbornik – Časopis Historijskog instituta Slavonije*, god. 2. br. 1. 107–204.

HUTEČKA, JIŘÍ (2023): From the Balkan Front to Asinara. In Scheer, Tamara – Rottenberger, Nikolaus eds.: *Where have all the young men gone? The 460 Austro-Hungarian Soldiers from First World War buried in the Crypt of Santa Maria dell'Anima in Rome*. Vienna, Armed Forces Printing Centre.

IMPERATO, FEDERICO (2019): The “Albanian Golgotha”: Italy and the Serbian Army’s Retreat through Albania (1915–1916). In Pavlović, Vojislav G. (ed.): *Serbia and Italy in the Great War*. Belgrade: Institut for Balkan Studies. 201–222.

- KEEGAN, JOHN (2010): *Az első világháború*. Budapest, Európa Kiadó.
- KEEGAN, JOHN (2014): *Az első világháború*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- KRAMER, ALAN (2017): *Dynamic of Destruction: Culture and mass killing in the first world war*. Oxford, Oxford University Press.
- MARGITTAY GÁBOR (2014): Szamár-sziget szellemkatonái. A nagy háború eltitkolt halálmarsa. Budapest, Scolar Kiadó.
- MOLNÁR TIBOR (2018): A bácskai I. világháborús hadifoglyok balkáni és asinara-szigeti golgotája. *Délvidéki Szemle*, 5. évf. 1. sz. 21–31.
- MOLNÁR TIBOR (2021): *In nomine Domini! A Kalocsai Érseki Szezszték által egyháziilag holtta nyilvánított első világháborús bácskai katonák adattára*. Zenta, Vajdasági Magyar Múvelődési Intézet.
- NACHTIGAL, REINHARD (2008): Zur Anzahl der Kriegsgefangenen im Ersten Weltkrieg. *Militärgeschichtliche Zeitschrift*, Bd. 67. Heft 2. 345–384.
- NAGY MIKLÓS MIHÁLY (2019): Egy balkáni periféria megismerése: magyar hadiutazók Albániában. *Közép Európai Közlemények*, 2. évf. 13. sz. 30–39.
- NIKOLIĆ, SNEŽANA (2016): Albanska golgota srpske vojske. *Obrana. Specijalni prilog*, broj 136. 1–16. old.
- OPAČIĆ, PETAR (2008): *Vojvoda Živojin Mišić*. Beograd, BeoSing.
- POLLMANN FERENC (2000): Albániai halálmenet. In: Szijj Jolán – Ravasz István (szerk.): *Magyarország az első világháborúban - Lexikon A–Zs*. Budapest, Petit Real Könyvkiadó. 28.
- POLLMANN FERENC (2003): *Balszerencse, semmi más? Tersztyánszki Károly cs. és kir. vezérezredek élete és pályafutása*. Budapest, Balassi Kiadó.
- POLLMANN FERENC (2019): *Monastir: az ígélet földje?* https://nagyhaboru.blog.hu/2019/09/04/monastir_az_igeret_foldje. Hozzáférés: 2025. 01. 06.
- ŠARENAC, DANILO (2017): Golgotha: the retreat of the Serbian army and civilians in 1915–16. In: Gatrell, Peter –ZHVANKO, LIUBOV (eds.): *Europe on the move: Refugees in the era of the Great War*. Manchester, Manchester University Press. 236–259.
- Skoko, Savo (szerk.) (1990): *Mišić, Živojin. Moje Uspomene*. Beograd, Beogradski izdavačko-grafički zavod.
- SUNDHAUSEN, HOLM (2007): *Geschichte Serbiens 19–21. Jahrhundert*. Wien–Köln–Weimar, Böhlau Verlag.
- ŽIVOTIĆ, ALEKSANDAR (2023): *Albanska golgota*. <https://www.mod.gov.rs/lat/17006/albanska-golgota17006>. Hozzáférés: 2025. 01. 09.

Források

Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Levéltár. I. 28. b/4. 1/a. M. kir. Honvédelmi Minisztérium, katonai csoport, szervezés, 1/a osztály 428. d.

Honvédelmi Minisztérium, Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, Hadtörténelmi Levéltár (HM HIM HL), M. kir. Honvédelmi Minisztérium (I. 28. HM.), 428. d.

Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár. Holttá nyilvánítás.

LAŠKA, JAN (1920): *Pochod hladu Albanii - z Niše do Valony*. Praha: Nákladem Pražské akciové tiskárny.

Nagy Háború szerkesztőség: *A halálmars krónikása, Szakraida István naplója*. https://nagyhaboru.blog.hu/2020/06/13/a_halalmars_kronikasa_szakraida_istvan_naploja. Hozzáférés: 2025. 01. 08.

Pesti Hirlap, 1916.

PROHÁZKA, RUDOLF (1928): *V srbském zajetí o životě v Niši a na útěku v Albanii 1914–1915*. Praha, Za svobodu.

SEMI, VALENTINO (1961): *Dall'Istria alla Serbia e alla Sardegna. Memorie di un prigioniero di guerra*. Padova, Amicucci. 1961.

ŠRÁMEK, JOSEF (2011): *Deník zajatce v I. Světové válce 1914–1917*. California: CreateSpace Independent Publishing Platform.

SZÖLLÖSY ALADÁR (1925): *Szerb hadifogság. Szerbia, Albánia, Itália 1914–1918*. Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság.